

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Уватов У. Иймон Нури. – Тошкент: Ёзувчи, 1996. – Б. 4.
2. Очилдиев А. Миллий ғоя ва миллатлараро муносабатлар. Т. , 2004
3. Имомназаров М. Миллий маънавиятимиз асослари. -Тошкент: “Ўзбекистон файласуфлари миллий, жамияти” 2006, –Б. 406.
4. Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати. Тошкент: Гафур Гулом нашриёти - 2016. –Б.94.
5. Алишер Навоий. Махбуб ул-кулуб. (Нашрга тайёрловчи А.Н.Кононов). Москва-Ленинград, 1948, Б.114.
6. Кайковус. Қобуснома. Тошкент: Ўқитувчи нашриёти . 2015.-Б. 26

<https://doi.org/10.34920/uzxdmk/2022/045>

САМУЭЛ ХАНТИНГТОННИНГ ЦИВИЛИЗАЦИЯЛАР ПАРАДИГМАСИНИ РИВОЖЛАНИШ МУАММОСИ ҲАҚИДАГИ ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАРИ

Қурбонназаров Азизбек

*ЎзМУ, “Ижтимоий фанлар” факультети “Фалсафа ва
мантиқ” кафедраси 2 -курс магистри*

Маскур жараёнлар оқибатида нафақат дунёнинг сиёсий манзараси ўзгарди шунингдек сайёрамизнинг турли чеккалари-турфа минтақаларда ва мамлакатларда истиқомат қилувчи, хилма-хил стандарт ва кадриятлар асосида кун кечирадиган одамлар ўртасида

глобал умумийликни хис этиш ўзаро хайрихохлик ва манфаатдорлик ҳамда инсоний яқинлик туйғулари тобора мутахкамлана борди. Бу даврга келиб жаҳо сиёсий сахнада рўй берган жараёнлар, юзага келган глобал вазият, икки қутбли дунё тизимининг бархам топиши, сиёсий прогнозлашда мафкууравий аспектнинг иккинчи даражали аҳамият касб этиб қолиши сингари қатор омиллар ушбу сохаларда фаолият юрутувчи аксарият, хатто забардаст олим ва мутахассисларни ҳам танг аҳволга солиб қуйган.

Энди олим ва мутахассислар нафақат совуқ урушдан сўнг юзага келган мураккаб ва зиддиятли характерга эга ижтимоий сиёсий вазият сабабларини тушунтиришлари талаб қилинар эди, айна пайта ўзгарувчан дунёдаги халқаро муносабатларни изоҳлашга қаратилган, ҳамда уларнинг истиқболларини прогнослаш, шунингдек мазкур прогнозларга мувофиқ стратегик дастурларни белгилаш билан боғлиқ янги концепциялар, ёндашувлар ва методлар ишлаб чиқишлари ҳам лозим эди. Мазкур тадқиқот ишининг предмети ўлароқ хизмат қилаётган Ф.Фукуяманинг “Тарих интихоси концепцияси” ҳамда айна параграфда Фукуяма қарашлари билан компративистик таҳлил қилинаётган С.Хангтингтоннинг “Цивилизациялар тўқнашуви” борасидаги ғоялари ҳам уша даврдаги дунёнинг ижтимоий-сиёсий манзарасини тушунтириб бериш, уни келтириб чиқарган омил ва сабабларни аниқлаш ва шу асосда халқаро муносабатларнинг динамик тараққиётини башорат қилишга қаратилган айна пайтда инсониятнинг келгусидаги глобал муносабатларнинг тараққиётини белгиловчи ўзига

хос стратегик ҳаракат дастури давоси билан чиққан назариялар сифатида баҳоланиши мумкин.

Ф.Фукуяманинг “Тарих интихоси” концепцияси Ғарбликлар ўзларини “Совуқ уруш”нинг ғолиблари сифатида кўра бошлаган 1980-йилларда Ғарбда шакилланди. Қайта қуриш сиёсатига асос солган Ғарбчовнинг собиқ совет иттифоқи ҳокимиятининг тепасига келиши, ҳамда у томонидан Ғарбона ахлоқий , сиёсий, иқтисодий стандартларнинг тўғри эканлигини таъкидловчи назарияларни ислохотлар жараёнида қўллай бошлаганлиги Совет ҳукумати қудрати заифлашаётганлиги ҳамда “Совуқ урушда” уларнинг мағлубиятга учраётганлиги борасидаги қарашларга Ғарбнинг ишончини тобора ортирар эди.

Фукуяманинг “Тарих интихоси” концепцияси айни вазиатни яққол акс эттирувчи назариялардан ҳисобланади. У ўзининг кўплаб шов-шув ва баҳс-мунозараларга сабаб бўлган “Тарих интихоси” номли асарида қаттиқ ишонч билан “Совуқ уруш” асосида Лебираль демократия ва коммунизм мафкуралари ўртасидаги зиддиятли кураш ётганлиги ғоясини илгари сурад. Бу курашда Комунизмнинг мағлубиятга учраши бутун дунёда, бутун дунё сиёсати ва ҳалқаро муносабатларида демократик принциплари жорий қилинишига олиб келди.

Фукуяманинг бундай мавзулар хусусан, коммунистик жамиятларнинг танқидий таҳлили, демократик принциплар туфайли катта ўзгариш ва янгиланишларга учраган Социалистик лагерга

кирувчи мамлакатлар ҳақидаги мулоҳазалар муҳокамаси баён этилган ва нихоят келажакни башорат қилишга қаратилган асарлари сифатида “Тарих интихоси” (1989 й) “Тарих интихоси ва сўнги одам” (1992 й) ларни келтириш мумкин. Ўз қарашларида Гегел ва Кожеванинг “Тарих интихоси” борасидаги ғоялари талқинига таянган Фукуяма Леберализм, Қонун устуворлиги вакиллик демократияси бозор иқтисодиёти сингари лебераль институтлар инсоният ҳаёти халқаро муносабатларда тобора унверсаль характер касб этиб боради дия такидлайди .

Фукуяма мазкур асарларда “Совуқ уруш” якунига етгандан сўнг юзага келадиган муносабатлар келажакни ҳақидаги қаттиқ ишончини назарий жихатдан ифодалаб сиёсий жихатдан асослайди. СССР ва КХДР да амалга оширилган ислохотлар жараёнларини таҳлил этган ҳолда бу икки мамлакатда янгиланган интеллектуал муҳит туфайли бошқа минтақаларда рўй берган ўзгаришларни қайд этган Фукуяма содир бўлган ўзгаришлар шунчаки “Совуқ уруш”нинг барҳам топиши ёки қандайдир урушдан кейинги харбий давргина эмас “Тарих интихоси” сари қўйилаётган қадам деган хулосага келади.

Фукуямага кўра “Тарих интихоси”, - “инсоният мафкуравий эволюциясининг тугалланиши ва кишилик жамияти бошқарув шаклининг чўққиси сифатида Ғарб лебираль демократиясининг унверсаль характер касб этишида”⁷⁷, - ўз аксини топади.

⁷⁷ Фукуяма Ф. Конец истории. -С.2.

Фукуяманинг назариясига кўра Ғарб хамжамиятидан бошқа хамжамиятлар Ғарб қадириятларининг келажакдаги сояси бўлиб қолаверади. Мутафаккирнинг “Тарих интихоси” асарида Ғарб хамжамиятига муқобил тизмларнинг яроқсиз бўлиб қолганлигига урғу бериб айнан ғарб ўзининг кундаги ахлоқи ва нуфузига кўра бошқа хамжамиятлардан кўра устун ⁷⁸ “шунинг учун ҳам халқаро муносабатлар иштирокчилари уларни қандай қаршилашларидан катъий назар Ғарб қадириятлари глобал миқёсида кенг ёйилмоқда”⁷⁹, - деб таъкидлайди. Шу тариқа Фукуяма ўз назариясида мавжуд хамжамиятлар ичидан битта хамжамият яни Ғарб хамжамият тарафдори эканлигини айтиб ўтади. Шу боис Фукуяманинг “Тарих интихоси” концепцияси мафкуралашган ҳамда дунё сиёсати ва халқаро муносабатларни бирмунча содда, тор маънода таҳлил қилган назария сифатида танқидга учради.

Уша даврда ёзилган ҳамда айни кезлар воқеликларни ўзида акс эттирган яна бир Америкалик сиёсатшунос С.Хантингтоннинг “Цивилизациялар тўқнашуви” мақоласи ҳам кўплаб бахс ва мунозараларга сабаб бўлди. Демократия халқаро муносабатларни демократлаштириш АҚШнинг ташқи сиёсати геополитика ва глоболистика масалалари бўйича қатор ишлар муаллифи бўлган Самюел Хантингтон Гарвард университетининг профессори ҳамда унинг қошидаги стратегик тадқиқодлар Институтининг директори сифатида

⁷⁸ Российская наука международных отношений. -С.78.

⁷⁹ Российская наука международных отношений . -С.77.

фаолият юритган. Унинг 1993 йилда дунё юзини кўрган “Цвилизациячлар тўқнашуви” номли асари Геополитикага оид фан соҳаларида катта шов-шувларга сабаб бўлди.

Хантингтон ўзининг мазкур тадқиқотида жахон сиёсати янги босқичга қадам қўяётганлиги ва шу боис унинг истиқбол қиёфаси билан боғлиқ бу “Тарих интихоси” бўладими?, “Миллатлар ва давлатлар ўртасидаги анъанавий рақобатга қайтиладими?” ёки, “турли тенденциялар босими остида миллатлар ва давлатлар инқирозги ҳамда трайболлашув ва глобаллашув рўй берадими”,- деган саволларга таянувчи қарашлар юзага келганлигини таъминлайди.

Хантингтон назариясининг бош ғоясига кўра, энди мавкура, иқтисод, сиёсат эмас аксинча маъданият дунёда юзага келадиган зиддиятларнинг бош манбаи асосий манбаи ҳисобланади. Мазкур тенденцияни Хантингтон Хитой халқ Республикасининг бир томондан Гангконг, Тайланд, Сингапур ва денгиз буйидаги Хитой жамиятлари билан иккинчи томондан эса Осиёнинг бошқа давлатлари билан ҳамкорликдаги иқтисодий курсатичларнинг ўсиши балан тушунтиради шу тариқи Хантингтонга кўра “Совуқ уруш” барҳам топганидан сўнг турли маданий умумийлик мафкуравий фарқларни сиқиб чиқармоқда. Шу маънода миллатлар – давлатлар халқаро муносабатларнинг иштирокчиси бўлиб қолаверадилар. Асосий глобал сиёсатдаги катта ахамиятга эга бўлган зиддиятлар эса турли цивилизацияларга талукли бўлган турфа миллатлар ва ижтимоий гуруҳлар ўртасида келиб чиқади. Шундай экан, цивилизациялар тўқнашуви халқаро сиёсатнинг бош

омилига айланади. Улар ўртасидаги келишмовчиликка асосланган тармоқлар келажак фронтининг тармоқлари хиссобланади “Цивилизациялар тўқнашуви” асарида муаллиф бундай зиддиятлар табиий хол эканлиги ва бу ўзининг бир неча сабабларга эга эканлигини такидлаб ўтади. Биринчи навбатда географик омил ва цивилизацияларнинг Идентиклиги аниқроғи улар ўртасидаги қўшничилик турли қарамақаршилиқ хатто зиддиятларни юзага келтиради. Бундай зиддиятлар цивилизациялар чегаралари кесишган ёки улар аморф чизилган худудларда рўй беради. Баъзан бундай зиддиятлар цивилизацияларнинг ривожланиш мантиғи ва уларнинг ўзаро тасири натижасида келиб чиқиши мумкин.

Хантингтон фикрига кўра дунё қиёфаси 7-8 та цивилизацияларнинг ўзаро тасирлашуви натижасида шакилланади. Бундай цивилизациялар сирасига Ғарб, Конфуцийчилик, Япон, Ислон, Хинд, Проваслав-славян, Лотин америкаси ва катта эхтимоллар билан Африка цивилизациялари киради. Келажакдаги асосий зиддиятлар цивилизациялар ўртасидаги фарқланишга тўғри келади. Бунинг ҳам бир неча ўзига хос сабаблари мавжуд. Биринчидан, Булар орасида энг катта ахамиятга эга бўлган зиддиятлар асосида дин ётувчи цивилизациялар ўртасида юз беради. Тарихи юз йилликлар билан белгиланувчи бундай цивилизациялар ўртасидаги зиддиятлар сиёсий мафкуралар ўртасидаги фарқдан анча кучли хиссобланади. Иккинчидан турли цивилизацияларга мансуб бўлган халқлар ўртасидаги ўзаро тасирланиш кучайиши оқибатида цивилизациявий нуқтаи назаридан ўзликни

англаш, цивилизациялар ўртасидаги ўзаро фарқ ва ўз цивилизацияларининг бошқа цивилизациялар билан умумийлигини тушуна бориш тенденцияси авж олади. Учинчидан диннинг роли кескин ошиб у энг аввало фундамистик ҳаракатлар кўринишида намоён бўла бошлайди. Тўртинчидан Девистринизация ўзининг туб илдизларини излаб топиш жараёнларида акс этувчи Ғарбнинг ноғарб мамлакатларга тасири сусайиши вазиатини кузутиш мумкин. Бешинчидан Маданий фарқланишлар иқтисодий ва сиёсий фарқланишларга нисбатан камроқ ўзгаришларга учраган.

<https://doi.org/10.34920/uzxdmk/2022/046>

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ПАРАДИГМ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

Джураева Нигора Авазовна

*Преподаватель (PhD) Национального Университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека*

В настоящее время, когда приоритетом является человек, его интересы и ценности, очень большую роль играют вопросы состояния и дальнейшей судьбы человеческой цивилизации. Именно нынешний облик человека, уровень его сознания, воспитания являются настоящим коэффициентом той парадигмы цивилизации, частью которой он является. Необходимо отметить, что важным онтолого-